

روایت منظر در دیوارنگاری

کاربست دیوارنگاری شهری در دستیابی به منظر شهری انسانگرا

چکیده | شهر جامع‌ترین مجموعه از دستاوردهای بشر در طول تاریخ است که از حاصل جمع آثار او در عرصه‌های فرهنگ، معماری، صنعت، هنر، ارتباطات اجتماعی، دانش، اخلاق و سیاست به وجود آمده است. منظر شهری با این وصف می‌تواند مبین کیفیت ارتباط این عرصه‌ها با یکدیگر و افاده معنای آن‌ها در کالبد شهری باشد. هنرهای شهری در پدیدارشدن منظر شهری همچون زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی آن نقشی بسزا دارند.

پژوهش حاضر با این فرض که هنر به‌عنوان یکی از متنوع‌ترین و غنی‌ترین سرمایه‌های معنوی جوامع، می‌تواند در پیدایش منظر انسان‌گرا در شهرها ایفای نقش کند، با روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته و درصدد پاسخ به «چیسستی» کارکردهای هنرهای شهری در رابطه با منظر شهری و «چگونگی» ایفای نقش دیوارنگاری شهری در دستیابی به منظر شهری مطلوب و انسان‌گرا است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد؛ هنرهای شهری هم بر رویکرد عینی منظر شهری و هم بر رویکرد ذهنی آن تأثیر می‌گذارند و ظرفیت‌های این هنر به‌طور بارز در خصوصیات بنیادین منظر شهری شامل «خوانایی»، «هویت‌مندی» و «زیبایی» اثرگذار است. کارکردهای ده‌گانه شناسایی‌شده هنر دیوارنگاری در منظر شهری در تحقق خصوصیات منظر مطلوب شهری دخالت دارند و کاربربست این تأثیرات در خوانایی منظر شهری و هویت‌مندی آن، بیش از زیباسازی شهری است. این مسئله نشان‌دهنده تأثیرات عمیق و پایدار دیوارنگاری در منظر شهری است که حکایت از اعمال اثر هنر از طریق صورت و سیمای شهر، بر لایه‌های ذهنی آن دارد.

واژگان کلیدی | هنر، شهر، هنرهای شهری، دیوارنگاری، منظر شهری

بهنام زنگی
دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر
و معماری دانشگاه تربیت مدرس،
تهران، ایران.

b.zangi@yahoo.com

مقدمه | شهر را می‌توان بزرگ‌ترین دستاورد تمدن بشر دانست. این جایگاه و مرتبه از طریق تجمیع دستاوردهای حوزه‌های مختلف فعالیت بشر در محدوده شهرها به‌دست آمده است. شهر جامع‌ترین مجموعه از دستاوردهای بشر در طول تاریخ است که از حاصل جمع آثار او در عرصه‌های فرهنگ، معماری، صنعت، هنر، ارتباطات اجتماعی، دانش، اخلاق و سیاست به‌وجود آمده است. محیط شهر حیطه تجلی و تعامل عرصه‌های نام‌برده است. شهرها همان‌گونه که می‌توانند زمینه‌ساز تعامل این حوزه‌ها باشند، ممکن است به منازعات داخلی آن‌ها نیز منجر شوند. منظر شهری با این وصف می‌تواند مبین کیفیت ارتباط این عرصه‌ها با یکدیگر و افاده معنای آن‌ها در کالبد شهری باشد.

نیازهای بنیادین بشر اعم از امنیت، تعاملات اجتماعی، تجارت و تولید او را به سمت زندگی جمعی در محیطی فراتر از کلونی‌های کشاورزی و شکار سوق داد و منجر به پیدایش شهرها شد. پدیدارشناسی شهرها در ادوار مختلف تاریخ، نیازهای نسبتاً مشابهی را برای شکل‌گیری آن‌ها بر ما روشن می‌کند. این نیازها ترکیبی از مسائل مادی و فرامادی بشر در طول تاریخ را شامل می‌شوند.

غفلت از هر یک از دو گروه نیازهای منجر به گرایش انسان‌ها به شهرنشینی می‌تواند موجب بروز ناهنجاری‌های زندگی شهری شود و فضای شهر را به محل منازعه عرصه‌های مختلف فعالیت در آن تبدیل کند. صورت‌بندی درک ما از فضای پیرامون مرهون دو عامل کالبد فیزیکی و معنای حاکم بر آن است. معنای موجود در فضای پیرامون ما می‌تواند ناشی از تجربه ما از فضا یا هر نوع اثر و ساختاری از جمله آثار هنری که درصدد بیان و انتقال معنا است و هر نوع جاذبه طبیعی و مصنوعی باشد.

«جاذبه‌های [مصنوعی] انسان‌ساخت : همان‌طوری که از عنوانش پیداست، به دست انسان ساخته شده‌اند و به دو گروه ملموس و غیرملموس تقسیم می‌شوند.

الف) جاذبه‌های انسان‌ساخت ملموس : مانند پارک‌های موضوعی، شهربازی‌ها، بازارها و

فروشگاه‌های خرید، مجتمع‌ها و رویدادهای ورزشی، رویدادهای مکانی، رویدادهای تقویمی، یادمان‌های تاریخی و باستانی، نمایشگاه‌ها، مناطق باستانی، مناطق صنعتی، معماری سنتی، گنجینه‌ها، آرامگاه‌های مذهبی و زیارتگاه‌ها، آرامگاه‌های مشاهیر علمی-ادبی، هنری و غیره. ب) جاذبه‌های انسان‌ساخت غیرملموس : مانند میراث معنوی، ادبیات، فرهنگ، خرده‌فرهنگ‌ها، فرهنگ عامه، موسیقی، رقص، فرهنگ آشپزی، آداب معاشرت و الگوهای رفتاری، قوانین نانوشته، آیین‌ها و مراسم ملی و مذهبی ویژه جامعه مانند نوروز، شب یلدا، ورزش‌های پهلوانی و زورخانه‌ای، عزاداری‌های مذهبی و سنتی، مراسم عروسی و ازدواج و غیره» (نصیریان، ۱۳۹۲ : ۱۳).

پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که هنر به‌عنوان یکی از زمینه‌های مهم فعالیت بشر در طول تاریخ و یکی از متنوع‌ترین و غنی‌ترین سرمایه‌های معنوی جوامع، می‌تواند در پیدایش منظر انسان‌گرا در شهرها چه به‌عنوان روش و چه به‌عنوان هدف، نقش‌سازنده‌ای ایفا کند. با این فرض، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به پرسش‌های زیر است :

۱. هنرهای شهری در رابطه با منظر شهری چه کارکردهایی دارند؟

۲. نقش دیوارنگاری به‌عنوان یکی از هنرهای شهری، در زمینه دستیابی به منظر شهری مطلوب و انسان‌گرا چیست؟

ضرورت تحقیق

جامعه امروز ایران بر بستری از تمدنی تاریخی و غنی استوار است که هنر و فرهنگ را می‌توان از بنیان‌های اصلی آن به شمار آورد. گسستگی جامعه امروز ایران از ارزش‌های نهادینه فرهنگی گذشته خود هر چه عمق بیشتری بیابد، زمینه‌های بروز ناهنجاری و بی‌هویتی فرهنگی-اجتماعی نیز تقویت خواهند شد.

تجربه تاریخی و دستاوردهای فنی-مهارتی ایرانیان در دو مؤلفه «معماری-شهرسازی» و «هنر» امروزه ما را ملزم به برقراری ارتباط و پیوند درست و کارساز این دو مؤلفه می‌کند. از سوی دیگر، رشد جوامع شهری، بخشی از دستاوردها و رشته‌های هنری را ذیل واژه «هنرهای

که انطباق این فراز و فرودها با تحولات اجتماعی و تأثیرات متقابل آن‌ها بر یکدیگر، دلیل روشنی بر رویکرد اجتماعی دیوارنگاری و آگاهی رهبران جامعه و مجریان این هنر از قابلیت اجتماعی آن است.» (زنگی، آیت‌اللهی، فهیمی فر، ۱۳۹۱: ۸۶). زیربنای تاریخی هنر دیوارنگاری و نقش آن در تجلی و انتقال معنا در دوره‌های مختلف تاریخی پشتوانه خوبی برای کارکردهای شهری امروزی آن به شمار می‌رود. «دیوارنگاره‌ها در گذر زمان نقش یک عنصر نمادین را بر عهده می‌گرفتند؛ عنصری نمادی که در ترکیب بی‌نظیر خود با طبیعت، منظره‌ای بدیع و بی‌همتا را به‌وجود آورده و در هر قلمرو و ناحیه‌ای، از مشترکات فرهنگی مردمان آن محدوده به‌شمار می‌رفته است. این موضوع امروزه با عنوان «توجه به منظر فرهنگی» یاد می‌شود و جهانیان بر حفاظت و توجه به آن‌ها تأکید دارند.» (شیخ‌الحکمایی و میرشاهزاده، ۱۳۹۳: ۶۳۸) از نظر پی‌یر دونادیو^۱: «جوهر منظر فرهنگی، ادارک مخاطب به‌عنوان یک گروه اجتماعی خاص از فضا در ظرف زمانی خاصی است» (منصوری و آتشین‌بار، ۱۳۹۳: ۱۳)؛ و اثر هنری عاملی برای برانگیختن و هدایت ادراکات شهروندان و بازتاب‌دهنده فرهنگ حاکم بر جامعه و آثار و تبعات آن است. به‌طور طبیعی، آثار هنری که با هدف ارائه عمومی در فضای شهری پدید می‌آیند، برآیند تجربه زیستی هنرمند در آن محیط و متأثر از پیوندهای او با جامعه‌اند و از این طریق می‌توانند متناظر بر ویژگی‌های جامعه و ارزش‌های حاکم بر آن باشند (تصاویر ۳ و ۲). «آثار هنری شهری در ارتباط با فرهنگ غالب جامعه به‌وجود می‌آیند. عدم سازگاری یک اثر هنری با فرهنگ عمومی باعث می‌شود مکانیسم ساخت فرهنگ در یک مجموعه شهری و در نهایت در یک کشور مختل شود، فضای شهر می‌تواند به تقویت فرهنگ عمومی و تثبیت آن کمک کند، آثاری از این دست، مسیر ارزش‌های فرهنگ یک قوم را ساماندهی و مسیر تحول یک جامعه را جهت‌یابی کرده و باعث طراوت روح ساکنین آن می‌شوند» (اسکندری، ۱۳۹۲: ۷۳). خاستگاه اجتماعی هنرهای شهری باعث شده است که تنوع آثار هنری آن به‌نوعی با تنوع فرهنگ‌ها و ساختار

شهری» گردآورده است که این هنرها در محیط عمومی و فضای کالبدی شهری می‌توانند ایفاگر نقش فرهنگی، هنری، هویتی، ارتباطی و اجتماعی باشند. به‌رغم استفاده وسیع از هنرهای شهری در ایران و با توجه به اهمیت و تأثیرات آن‌ها در منظر شهری، تاکنون کمتر بررسی‌های علمی در مورد آن‌ها صورت گرفته و عمده پژوهش‌های مربوط به این موضوع معطوف به مباحث تاریخی یا هنری صرف بوده است. نقش هنرهای شهری در پدیدارشدن منظر شهری همچون زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی آن به‌طور شایسته مورد توجه پژوهشگران واقع نشده است و با توجه به وسعت استفاده از این هنرها در محیط شهری و تأثیرات مستمر آن‌ها بر محیط و منظر شهری، ضرورت پژوهش درباره آن‌ها آشکار می‌شود.

پژوهش درباره کارکردها، پیامدها و پیوست فرهنگی هنرهای شهری و بررسی تأثیرات هنرهای شهری در هر یک از قلمروهای فرهنگ، سیاست و اجتماع که در نهایت منجر به نقش آن‌ها در شکل‌دهی به منظر شهری و معنا بخشی به آن می‌شود، نیازمند بازگشایی مباحث بین‌رشته‌ای متعددی است که ارتباط و پیوند هنر را با زمینه‌های مختلف زندگی شهری روشن سازد.

این پژوهش به روش تحلیلی انجام شده و گردآوری اطلاعات آن از طریق کتابخانه‌ای صورت گرفته است.

تأثیرات هنرهای شهری و دیوارنگاری شهری بر محیط هنرهای شهری طیف گسترده‌ای از عملکرد فرهنگی-هنری، اطلاع‌رسانی-رسانه‌ای، آموزشی-تربیتی، زیباسازی-هویت‌بخشی، اقتصادی-تبلیغاتی و سیاسی-حاکمیتی را پوشش می‌دهند و این تنوع و گستردگی عملکرد، ناشی از خصوصیات این هنرها در زمینه ارائه و مواجهه با مخاطبان است. در میان هنرهای شهری، دیوارنگاری از ظرفیت خوانش چشمگیری برخوردار است و ارتباط آن با شهروندان، عمومیت‌یافته‌تر، مستمر و دامنه‌دار است و «می‌توان آن را شکل اجتماعی هنر نقاشی قلمداد کرد. جنبه کارکردی دیوارنگاری در دوره‌های مختلف تاریخی، دچار فراز و فرودهایی بوده است

اجتماعی در هماهنگی باشد. در واقع معیارهای شخصی و ذهنی هنرمندان که موجب خلاقیت و تنوع در آثار هنری می‌شود، در زمینه هنرهای شهری آمیخته با اصول و ارزش‌های اجتماعی است و این مسئله باعث می‌شود که هنرهای شهری در وضعیت پاسخگویی به جامعه شهری باشند (تصاویر ۵ و ۴). بنابراین، هنرهای شهری را ضمن حفظ عناصر بنیادین هنری می‌توان تابعی از پدیده شهر و حیات اجتماعی انسان و امور وابسته به آن دانست. «شهرها به آدم‌ها می‌مانند، اگر با آن‌ها ارتباط صادقانه‌ای برقرار نکنیم، همچنان یک اسم، یک شکل خارجی باقی می‌مانند و کوتاه زمانی بعد، از ذهنمان خارج می‌شوند و برای چنین ارتباطی باید بتوانیم شهر را مشاهده کنیم و خصوصیت ویژه آن، من آن، روح آن، هویت آن و اوضاع و احوالی را که زندگی‌اش به تدریج در فضا شکل گرفته است درک کنیم» (کلیما، ۱۳۷۸: ۱۹۱). برای دستیابی به کاربست هنرهای شهری در تحقق منظر شهری مطلوب، شناخت ظرفیت‌ها و ضمایم این هنرها و محیطشان لازم است. «شناخت اجتماعی و بررسی جامعه‌شناختی محیط برای تولید و ارائه اثر هنری که با هدف ارتباط عمومی با مخاطب طراحی و تولید می‌شود، امری بدیهی و ضرورتی انکارناپذیر است» (زنگی، ۱۳۹۵: ۱۶۶). در این میان، خوانش آسان‌تر آثار دیوارنگاری به‌عنوان روشی از نقاشی، باعث شده است که این هنر در ترکیب و تعامل با معماری، در هویت‌مند ساختن فضای شهری ایفای نقش کند و با توجه به این که خوانش عنصر معنا از طریق تصویر، ساده‌تر و عمومیت‌یافته‌تر از فهم آن از طریق حجم و فرم معماری است، شهروندان را در دریافت و شناخت هویت فرهنگی و اجتماعی محیط و در نتیجه سازمان‌دهی ذهنی منظر شهری یاری می‌کند. می‌توان دیوارنگاری شهری را عاملی مؤثر برای معنابخشی به فضا و درک بهتر آن توسط شهروندان دانست. «معماری، خود مجموعه‌ای از فضاها و حجم‌های رنگی با ویژگی‌های گوناگون بصری می‌باشد و به‌واسطه همین سطوح رنگی، اجسام رنگی و فرم‌هایی که به‌خودی‌خود یک اثر هنری مستقل محسوب می‌گردند، با دیوارنگاری در ارتباط قرار می‌گیرند» (غزائیان، حقیقت‌بین، ۱۳۹۲: ۱۵۹)؛ (تصاویر ۷ و ۶).

تصویر ۱: دیوارنگاری بر مبنای داستان‌های عامیانه، روش اجرا: رنگ روی پوشش سیمانی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

تصویر ۲: دیوارنگاری با مضامین ادبی و معرفتی، روش اجرا: رنگ روی پوشش سیمانی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

تصویر ۴: دیوارنگاری با مضمون سورئالیستی، روش اجرا: رنگ روی پوشش سیمانی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

تصویر ۳: دیوارنگاری با مضامین عرفانی و معرفتی، روش اجرا: رنگ روی پوشش سیمانی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

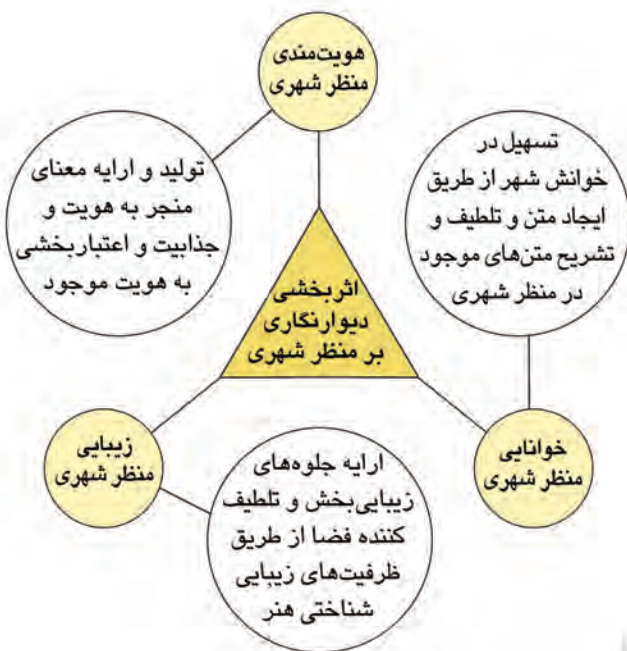
بحث و تحلیل

در موضوع منظر شهری از ذهنیت‌هایی صحبت می‌کنیم که وابسته یا برخاسته از عینیت هستند. در واقع تصویر ذهنی منظر و ابعاد معنایی آن ناشی از قضاوت و تحلیل و تفسیر ذهنی ما نسبت به عناصر عینی فضای شهری است. بنابراین المان‌ها و عناصر عینی حاوی معنا یا تداعی‌کننده معنا می‌توانند در شکل‌گیری تصویر ذهنی ما و در نهایت، هدایت و شکل‌دهی منظر شهری به‌طور مؤثری نقش ایفا کنند. خصلت آثار هنری و پیش‌ساخت‌های ذهنی، اخلاقی و حسی آن‌ها می‌تواند بیشترین تأثیرات را در مؤلفه‌های زیر داشته باشد (نمودار ۱):

- تولید و ارائه معنای منجر به هویت و جذابیت و نیز اعتباربخشی به هویت موجود
- ارائه جلوه‌های زیبایی‌بخش و تلطیف‌کننده فضا از طریق ظرفیت‌های زیبایی‌شناختی هنر
- تسهیل در خوانش شهر از طریق ایجاد متن و تلطیف و تشریح متن‌های موجود در منظر شهری
- هر چه ذهنیت ما از شهر به اصول و معیارهای انسانی ما نزدیک‌تر باشد و رنگ حضور انسان در ساختمان شهر محسوس‌تر باشد، منظر شهری انسان‌گراتر خواهد

بود. تعریف شهر به‌عنوان یک پدیده زنده، مرهون حضور، حیات و پویایی انسان در آن است و غلبه این حضور بر ساختار شهری، آن را به محیطی انسان‌گرا و انسان‌مدار تبدیل می‌کند. این خصلت از جمله خصایل مهم شهری است که امروزه با چالش‌های جدی مواجه است، به‌نحوی که مفهوم انسان‌گرایی و ارزش‌های انسانی در هر دو وضعیت توسعه یا عدم توسعه شهرها با مخاطرات جدی روبه‌روست. در جوامع توسعه‌یافته، گسیل ارزش‌ها به سمت امور مادی، رفاه و سرمایه‌های اقتصادی، جوامع را با یک‌جانبه‌گرایی عجین ساخته و مفاهیم انسانی را با موانع خودساخته مواجه می‌کند. در جوامع توسعه‌نیافته نیز، به نسبت عقب‌ماندگی آن‌ها، فقر بنیادین سبب تسری مفهوم فقر به تمام حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی می‌شود و اصول و ارزش‌های انسانی در ذیل بدیهیات مادی اعم از معاش، سرپناه و اشتغال قرار می‌گیرد. فقر دامنه‌دار می‌تواند اجزای جامعه را به منازعه با روح انسان‌گرایی وادار کند.

از سوی دیگر، هنر همواره در صدد صیانت از منزلت انسان و کشف و بیان ارزش‌های انسانی بوده است. هنر در طی تاریخ همواره عاملی برای ایجاد تعادل

نمودار ۱: آثار سه‌گانه دیوارنگاری بر منظر شهری. مأخذ: نگارنده.

معماری، نقش کلیدی دارند. «هنر و هنرمند می‌تواند فضایی را به واسطه هویت‌مند کردن، به مکان تبدیل کند؛ به آن معنی ببخشد و از نشانه‌های فرهنگی، تاریخی، ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته‌شده جامعه در اثرش، برای این هدف بهره‌برد» (غفاری، غفاری، و نوری‌وایقان، ۱۳۹۳: ۵۲۲).

با توجه به این که فضاهای عمومی نظیر خیابان‌ها و میادین، تأثیر بیشتری بر شکل‌گیری منظر شهری در میان شهروندان و گردشگران دارند و بر همین اساس، هنرهای شهری نظیر دیوارنگاری و احجام و مجسمه‌ها، با رویکرد عمومی و ارائه همگانی‌شان، به این تأثیر دامن می‌زنند و می‌توانند به آن معنا و جهت بخشیده و آن را جذاب، همه‌پسند و زیبا سازند.

جدول ۱: عملکرد و کارایی دیوارنگاری شهری در تقویت خصوصیات منظر شهری. مأخذ: نگارنده.

دیوارنگاری به‌عنوان واضح‌ترین و صریح‌ترین هنر شهری با توجه به نحوه ارائه و ارتباط با مخاطب، می‌تواند رسانه‌ای شهری قلمداد شود که علاوه بر انتقال پیام ویژه خود، در رابطه کلان با شهروندان، خوانش خصوصیات فرهنگی و اجتماعی محیط شهری را تسهیل کند و منظر شهری را از نظر خوانایی تقویت کند.	خوانایی منظر شهری
هویت و معنا، عناصر ذهنی منظر را می‌سازند و شهروند در ارتباط با این عناصر، منظر شهری را درک می‌کند. دیوارنگاری شهری از جمله هنرهایی است که با بیان خلاقانه و جذاب مفاهیم از طریق زبان و بیان هنری به آن‌ها تعالی و پایداری می‌بخشد و منظری هویت‌مند ایجاد می‌کند.	معنادهی و هویت‌مندی منظر شهری
زیباسازی شهری مرهون عواملی چون فضاهای سبز، رنگ، فرم و احجام و آثار هنری است. آثار دیواری با تکنیک‌های مختلف، مظاهری از زیبایی هنری هستند که می‌توانند در صورت هدایت ظرفیت‌های بصری خود، ملزومات زیبایی محیط را به فضای شهری وارد کنند.	زیبایی و کیفیت بصری منظر شهری

محسوب شده است و بازخوانی آثار هنری ادوار مختلف، آشکارکننده روح انسانی و باورهای آرمانی انسان‌های دوره‌های مختلف است که در زمینه «ارزش انسان» اشتراک نظر دارند. ورود هنر به عرصه‌های عمومی همواره به تقویت روحیه انسانی محیط منجر شده و موجب دلپذیری و معنایابی فضا شده است. «نقاشی‌های دیواری می‌توانند به شهر هویت بدهند، حافظه ملی و خاطره‌های قومی ما را از نسل‌های گذشته به ما و از ما به نسل‌های آینده برسانند» (حسینی راد، ۱۳۹۲: ۶۴).

هنرهای شهری فضاهای کالبدی شهر را به معنای آن پیوند می‌زنند و سازوکاری برای بروز معنا در شهر و بیان و اشاعه آنند. این هنرها می‌توانند به صورت‌های واقعی یا مجازی، تاریخ، افتخارات، ارزش‌ها و تحولات شهر و مردمانش را بازتاب داده و در منظر شهر زنده نگاه دارند. «منظر خودبه‌خود پدید نمی‌آید؛ بلکه از خلال تجربه انسان در فضا و به تدریج حاصل می‌شود. شهر نیز نوعی مکان است که مظاهر محیط فیزیکی آن از تاریخ اندیشه و ذهن شهروندان که آن را سامان داده، قابل حذف نیست. در امتداد این تعاریف، منظر شهری، ادراک شهروندان از شهر است که از خلال نمادهای آن به دست می‌آید» (منصوری، ۱۳۸۹: ۳۲). دیوارنگاری‌های شهری می‌توانند کیفیت فرهنگی را نیز به منظر شهری بیافزایند و برای آن ارزش‌افزوده ایجاد کنند. با توجه به این که آثار هنری می‌توانند محیط را واجد صفت سازند، بنابراین در شکل‌دهی به منظر فرهنگی شهرها نیز در کنار ساختارهای

نمودار ۲: معرفی کارکردهای دیوارنگاری شهری مؤثر بر منظر شهری. مأخذ: نگارنده.

- «جذابیت در مکان، یا همان زیبایی و تنوع، یکی از معیارهای ایجاد مطلوبیت در فضای شهری به حساب می‌آید و این مسئله بارها و بارها به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم از زبان شهرسازان، هنرمندان و یا جامعه‌شناسانی چون اولدنبرگ^۱، یا دانشمندانی همچون کریستوفر الکساندر^۲، مونت‌گومری^۳ و دیگران بیان شده» (حاتمی، ۱۳۹۲: ۲۰۵). «هنر، اغلب در مکان‌های عمومی، جهت شخصیت‌بخشیدن، جذابیت‌بخشیدن به فضا و یا صرفاً زیباسازی استفاده می‌شود. مردم مکان‌ها را به خاطر کارهای هنری که در فضا وجود دارد، به خاطر می‌آورند، به عبارتی هنر به عنوان نمادی از مکان ایفای نقش می‌کند» (به نقل از غزائیان و حقیقت‌بین، ۱۳۹۲). اثربخشی هنرهای شهری، از جمله دیوارنگاری در مکانیت فضاهای شهری مصادف است با کارکردهای چندوجهی آن.

۴. هویت‌بخشی به محیط
 ۵. همگونی با المان‌ها
 ۶. همگونی با معماری
 ۷. کارکردهای آموزشی
 ۸. کارکردهای سیاسی
 ۹. زیباسازی محیط
 ۱۰. کارکردهای رسانه‌ای

با توجه به جوهره هنرهای شهری، دیوارنگاری شهری نیز از طریق اثربخشی بر روی سه خصوصیت «خوانایی»، «هویت‌مندی» و «زیبایی» در منظر شهری، به ارتقا و اعتلای آن کمک می‌کند. در جدول شماره یک، به صورت مختصر به عملکرد آثار دیواری در زمینه سه خصوصیت اشاره شده منظر شهری اشاره شده است (جدول ۱).

با توجه به تأثیرات زیرساختی (پنهان) و روساختی (آشکار) هنرهای شهری در شکل‌گیری منظر شهری انسان‌گرا و تنوع این تأثیرات از طریق کارکردهای متعدد آن، می‌توان ضرورت و کاربست هر یک از موارد نام‌برده را در بخشی از خصوصیات منظر شهری مشاهده کرد.

در جدول شماره دو، کاربست و تأثیر مستقیم هر یک از

در یک دسته‌بندی کلی می‌توان کارکردهای دیوارنگاری شهری را که در ظهور خصوصیات انسان‌گرایانه در منظر شهری نیز مؤثرند به شرح زیر برشمرد (نمودار ۲):

۱. ارزش‌آفرینی فرهنگی
۲. ارزش‌آفرینی هنری
۳. کارآیی در طی زمان (ارزش تاریخی)

تصویر ۶: دیوارنگاری با مضمون مذهبی، روش اجرا: رنگ روی پوشش سیمانی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

تصویر ۵: دیوارنگاری با موضوع مادر، روش اجرا: رنگ روی ورق‌های فلزی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

برخورد دارند که هم بر رویکرد عینی منظر شهری و هم بر رویکرد ذهنی آن تأثیر می‌گذارند. دیوارنگاری شهری به‌عنوان شیوه‌ای از هنرهای تجسمی می‌تواند رسالت این نوع از هنر را در فضای شهری اجرا کند. ظرفیت‌های این هنر به‌طور بارز از طریق فرآیندهای زیر، در خصوصیات بنیادین منظر شهری شامل «خوانایی»، «هویت‌مندی» و «زیبایی» (نمودار ۱) اثرگذار است:

- تولید و ارائه معنای منجر به هویت و جذابیت و اعتباربخشی به هویت موجود

کارکردهای ده‌گانه دیوارنگاری شهری بر روی خصوصیات خوانایی، هویت‌مندی و زیبایی ارزیابی شده است (جدول ۲).

نتیجه‌گیری | آثار هنری بر شناخت و تعینات ذهنی هنرمند استوار هستند و اساساً تولید هنری، فرآیندی برای تجلی، تحقق و عینیت یافتن ذهنیت هنرمند است. در هنرهای شهری، محتوای ذهنی اثر هنری با فضای عینی محیط تطابق می‌یابد و به جمع عینیات موجود در فضای شهری می‌پیوندد.

در واقع هنرهای شهری از دو بعد ذهنی و عینی

تأثیرات و کارکردهای دیوارنگاری شهری	خوانایی منظر شهری	معنادهی و هویت‌مندی منظر شهری	زیبایی و کیفیت بصری منظر شهری
ارزش‌آفرینی فرهنگی	*	*	*
ارزش‌آفرینی هنری	-	*	*
کارایی در طی زمان (تاریخی)	*	*	-
هویت‌بخشی به محیط	*	*	-
همگونی با المان‌ها	*	-	*
همگونی با معماری	*	-	*
کارکردهای آموزشی	*	*	-
کارکردهای سیاسی	*	*	-
زیباسازی محیط	*	*	*
کارکردهای رسانه‌ای	*	*	-

جدول ۲: اثربخشی کارکردهای ده‌گانه دیوارنگاری شهری در خصوصیات مؤثر بر منظر شهری. مأخذ: نگارنده.

تصویر ۷: دیوارنگاری با مضمون فرهنگی، روش اجرا: موزاییک با قطعات کاشی. مأخذ: مجموعه آثار سازمان زیباسازی شهر تهران.

منظر شهری و هویت‌مندی آن بیش از زیباسازی شهری از کارکردهای دیوارنگاری بهره می‌برند و این مسئله نشان از تأثیرات بطئی و عمیق دیوارنگاری در منظر شهری دارد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که آثار هنری در دستیابی به عامل مطلوبیت منظر شهری و دستیابی به صفات و معیارهای انسان‌گرایانه در آن مؤثرند و استفاده درست و به‌جا از هنرهای شهری می‌تواند در جذابیت، درک‌پذیری و هویت‌مندی منظر شهری مؤثر باشد.

ارائه جلوه‌های زیبایی‌بخش و تلطیف‌کننده فضا از طریق ظرفیت‌های زیبایی‌شناختی هنر - تسهیل در خوانش شهر از طریق ایجاد متن و تلطیف و تشریح متن‌های موجود در منظر شهری - کارکردهای ده‌گانه شناسایی‌شده هنر دیوارنگاری در منظر شهری (نمودار ۲) در تحقق خصوصیات منظر مطلوب شهری دخالت دارند و کاربست این تأثیرات در جدول ۲ مشخص شده است. نکته جالب‌توجه در نتایج این جدول آن است که به‌رغم تصور عمومی، خوانایی

پی‌نوشت

۱. Pierre Donadieu, نظریه پرداز منظر. ۲. Christopher Montgomery Oldenburg. ۳. Alexander

فهرست منابع

- اسکندری، ایرج. (۱۳۹۲). تأملی در مبانی ساختاری و زیبانشناختی نقاشی دیواری، مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- حاتمی، صفیه. (۱۳۹۲). نقش گرافیک در زیباسازی فضاهای شهری (گرافیک محیطی). مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- حسینی راد، عبدالمجید. (۱۳۹۲). دیوارنگاری و نقاشی ایرانی. مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- رو شناس، محمد امید. (۱۳۸۲). نگاهی به آثار نقاشان دفاع مقدس در زمان جنگ و پس از آن. مجله تندیس، (۱۳): ۴-۵.
- زنگی، بهنام. (۱۳۹۵). دیوارنگاری ایران؛ رهیافت‌های نوین. تهران: نشر مهر

- فدوی، محمد. (۱۳۹۲). فضای شهری و هنرهای محیطی. مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- کرامتی، محسن. (۱۳۷۰). فرهنگ اصطلاحات هنرهای تجسمی. تهران: انتشارات چکامه.
- کلیمای، ایوان. (۱۳۸۷). کلیمای پراگ روح پراگ، ترجمه خشایار دیهیمی. تهران: نشر نی.
- منصوری، مریم‌السادات، و محمد آتشین‌بار. (۱۳۹۳). ارتقاء کیفی منظر شهر تهران در تلاقی خیابان و فضای عمومی، مجله منظر، ۶(۲۸): ۱۲-۱۷.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۸۹). چيستی منظر شهری؛ بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران. مجله منظر، ۲(۹): ۳۰-۳۳.
- نصیریان، جلال. (۱۳۹۲). آداب معاشرت و الگوهای رفتاری در صنعت گردشگری. تهران: مهکامه.
- Mustafa, M. (2009). Public Art in the Federal Territory of Putrajaya: Questions of Value and Rote. *Wacana Seni Journal of Art Disscourse*, (8): 69-96.
- McEvoy, S. (2012). *Latino/Latin American Muralism and Social Change: A Reflection on the Social Significance of the Cold Spring Mural*. BA Thesis. Newyork: Saint John's University. Available from: www.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/4266 (Accessed 4 October 2016).

- نورو (با همکاری سازمان زیباسازی شهر تهران)، چاپ دوم. زنگی، بهنام. (۱۳۹۳). بررسی نقش هنرهای شهری در توسعه گردشگری شهری؛ با تأکید بر عملکرد دیوارنگاری شهری در رضایتمندی گردشگران. فصلنامه پژوهش هنر، (۸): ۷۷-۸۴.
- زنگی، بهنام. (۱۳۹۳). رابطه عملکرد ارتباطی دیوارنگاری با رشد کمی آن در ایران پس از انقلاب. مجموعه مقالات سومین دوسالانه دیوارنگاری شاهان شهر. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- زنگی، بهنام، حبیب‌الله آیت‌اللهی، و اصغر فهیمی‌فر. (۱۳۹۱). بررسی موقعیت اجتماعی نقاشی دیواری پس از انقلاب در ایران. فصلنامه علمی پژوهشی نگره، (۲۴): ۸۵-۱۰۱.
- زنگی، بهنام. (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- شیخ‌الحکمایی، محمدعلی، و شروین میرشاهزاده. (۱۳۹۳). نقش دیوارنگاره‌ها در فضاهای شهری امروز. مجموعه مقالات سومین دوسالانه دیوارنگاری شاهان شهر. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- غزائیان، مهین، و مهدی حقیقت‌بین. (۱۳۹۲). هنر زیباسازی فضای شهری با تکیه بر دیوارنگاری. مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
- غفاری، نرگس، فائزه غفاری، و عیسی نوری‌ایقان. (۱۳۹۲). نقش دیوارنگاری انقلاب در بازاریابی هویت ملی. مجموعه مقالات همایش علمی اولین دوسالانه دیوارنگاری شهری و گرافیک محیطی. تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.

